

ARKEOLOJİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA URARTU DEVLETİ'NDE AĞŞAP MALZEME KULLANIMI**

THE USE OF WOODEN MATERIALS IN THE URARTIAN STATE IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESOURCES

Ayşe Nur MORKOÇ**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 17/12/2020 Düzeltme/Revised: 27/12/2020

Kabul/Accepted: 27/12/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Morkoç, A. N. (2020). Arkeolojik kaynaklar ışığında Urartu Devleti'nde ahşap malzeme kullanımı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 106-121.

ÖZ

MÖ I. binyılda Doğu Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere kurulan Urartu Devleti, yaklaşık 250 yıl bölgede hüküm sürmüştür. Sınırlarını Doğu Anadolu Bölgesi'nden, Kuzeybatı İran ve Kafkas ötesine kadar genişleten devlet, idari, ekonomik ve sosyal alanlarda teşkilatlanmasını merkezi bir devletin ihtiyaçlarını yerine getirecek şekilde organize etmiştir. Urartu Devleti'nin ekonomisini oluşturan temel unsurlar arasında tarım, hayvancılık, savaş gelirleri ve dokumacılık, metal işlemeciliği, dericilik gibi uzmanlık gerektiren zanaat faaliyetleri bulunmaktadır. Arkeolojik kazılarda tespit edilen buluntuların değerlendirilmesiyle ahşap işlemeciliğinin Urartu Devleti ekonomisi için önemli bir zanaat dalı olduğu anlaşılmaktadır. Ahşap kullanımı Urartu coğrafyasında hem kolay erişimi hem de rahat işlenmesinden dolayı oldukça fazla tercih edilmiştir. Ayrıca mimari ve askeri amaçlı kullanımı başta olmak üzere günlük hayatın her aşamasında talep duyulması da ahşap işlemeciliğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Urartu yazıtlarında bu konu ile ilgili kayıtlar çok sınırlıdır. Ahşap yapısı gereği zamana direnemeyen bir malzeme olduğundan gerek ahşap ürünler gerekse bunların imalatında kullanılan aletler arkeolojik veriler arasında da çok kısıtlıdır. Bu zanaatkârlığın uygulanması ile ilgili bilgiler hem Urartu coğrafyasında hem de Mısır ve Mezopotamya'da yapılan kazılar sonucunda tespit edilen taş ve metal gibi dirençli malzemeler üzerinde yer alan tasvirlerden gelmektedir. Bu çalışmanın amacı öncelikle erişilebildiği ölçüde Urartular dönemine tarihlenen ahşap malzemenin kullanıldığı envanterin tespiti ve bu tespitlere bağlı kalınarak Urartular'da ahşabın kullanım alanlarını belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Urartu, Zanaat, Zanaatkâr, Ahşap.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

+ Bu çalışma yazarın 2017 yılında tamamlamış olduğu *Urartu Devleti'nde Zanaatkârlar ve Zanaatkârlık* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. e-posta: aysenurmorkoc@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9931-2159

EXTENDED SUMMARY

Urartians, between the centuries BC IX. - VI., they established a central state, including the core region of the Eastern Anatolia Region. The Urartians ruled for about 250 years and expanded their borders from the Eastern Anatolia Region to northwest Iran and beyond the Caucasus. The Urartian State has organized its organization in administrative, economic and social fields to fulfill the needs of a central state. As a result of this organization, the Urartians have progressed significantly, especially in raw material supply and metal production. A specialized workforce is certainly needed to process these raw materials. This workforce requirement was met by the expert Urartian people and this craft, which was taken as spoils in wars, by expert prisoners.

On the basis of the economy of the Urartu State, there are craft activities that require expertise such as agriculture, animal husbandry, war incomes and weaving, metal processing, leather making. By evaluating the findings found in archaeological excavations, it is understood that woodworking is an essential craft branch for the economy of the Urartian State. The use of wood is highly preferred in Urartu geography due to its easy access and convenient processing. Besides, demand at every stage of daily life, especially for architectural and military purposes, has also been the development of woodworking. Records on this subject in the Urartian inscriptions are very restricted. Since wood is a material that cannot withstand time due to its structure, both wooden products and the tools used in their manufacture are very limited among the archaeological data. Information on the application of this craftsmanship comes from depictions of resistant materials such as stone and metal.

By evaluating the findings found in archaeological excavations, it is understood that woodworking, which is used in many areas from architecture to furniture production, is an important craft in the Urartian State. The fact that the geography where the Urartian State was established is partially rich in plants and forests, the rich forest areas in the geography it has acquired with the expansion of the sovereignty area have also been an important factor in the development of woodworking and thus carpentry.

Ayanis, Çavuştepe, Toprakkale, Bastam, Hasanlu, Arğiştihinili, etc. During the excavations carried out in important Urartian centers, carbonized wooden artifacts were found on the doors and beams. However, the word "LÜGIŞNAGARMEŞ", which is a profession mentioned in the inscriptions, was also used in the Urartians as a common occupational term born from the Mesopotamian language interaction like Sumerian and Assyrian languages. Wooden beams, posts, and doors are used in architecture; furniture such as the throne, coffee table and table used in interior decoration; wooden parts used in the joints of cars and car frame-making and so on. Wooden beams, posts and doors used in architecture; furniture such as throne, coffee table and table used in interior decoration; there is not much information about how the wood used in the works such as the wooden parts used in the joints of the cars and the car casing was shaped and the stages through which these works were created. Woodworking was quite advanced in Phrygians, one of the Anatolian states in the 1st millennium BC. The coffee tables and tables captured in the Midas Tumulus have high craftsmanship and artistic excellence. At the same time, the baked clay plates and reliefs found in Mesopotamia and the explanation of the tools used in the scenes where the carpentry activities are described in the Egyptian wall paintings and the explanation of the production stages provide information for us to comment on how this craft is made. Besides, the fact that handmade production in many areas from ceramic to weaving has reached the present day without much change from generation to generation suggests that woodworking was also done by the Urartians with almost the same methods as with simple hand tools today. Wood is significant in terms of the maintenance of the craft activities carried out in the Urartian State, especially providing the doors, pillars and roof cover of the stone houses, continuing the mining activities, the continuity of the ceramic craft and meeting the fuel requirement in winter. Although there are not many examples left today due to the lack of durability of wood, it is possible to see beautiful examples in the art of Urartian depiction. The fact that there is no information about what training should be passed in order to have a craft in Urartian written sources leads us to make various comments about woodworking education. An artisan would be able to enter the state service and have the opportunity to easily obtain the necessary raw materials, use his knowledge and skills and have a safe production environment and housing. It is believed that the person who secures himself by entering the state service transfers his knowledge and skills from generation to generation in a master-apprentice relationship. Therefore, it is believed that an important specialization has been accomplished in craft branches such as woodworking. This study aims to determine the inventory in which wood material dating to the Urartians period is used and to determine the usage areas of wood in the Urartians by adhering to these determinations.

Key Words: Eastern Anatolia Region, Urartian, Craft, Craftsman, Wood.

GİRİŞ

MÖ XIII.-IX.yy.lar arasında Nairi-Uruatri Ülkeleri olarak Doğu Anadolu coğrafyasında varlık sürdüren ve Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren bu bölgede yaşayan Hurri kökenli oldukları düşünülen topluluklar, Asur baskıları sonucunda IX yy.da siyasi bir teşekkül oluşturarak, Urartu Devleti'ni kurmuşlardır. Doğu Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere kurulan Urartu Devleti, yaklaşık 250 yıl bölgede hüküm sürmüş ve sınırları doğuda İran-Azerbaycan, batıda Fırat Nehri, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras Vadisi, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar ulaşmıştır¹. Siyasi, idari ve ekonomik olarak önemli bir güç oluşturan Urartularla ilgili bilgiler, yazılı ve arkeolojik belgelerden edinilmektedir. Ancak bugüne kadar yapılan Urartu kazılarının genellikle kalelerde gerçekleştirilmesinden ve kazıların büyük bir bölümünün saray, tapınak ve depo odalarında yoğunlaşmasından dolayı Urartu Devleti'yle ilgili bilgilerimiz de bu alanlardan elde edilen yazılı ve arkeolojik verilerin değerlendirilmesiyle elde edilmektedir. Urartu kamu binalarında yoğunlaşan arkeolojik kazılar ve krali yazıtlar Urartular hakkında çoğunlukla siyasi otoritenin, ekonominin ve inaç sisteminin genel işleyişine dair bilgilerin ortaya çıkarılmasında etkin olurken, halkın günlük yaşamına dair bilgilerin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Urartuların yaşadığı coğrafya ahşap kaynağı açısından oldukça zengin bir bölgedir. Bu nedenle Urartular, ahşap işlemeciliği faaliyetleri için hammadde temini konusunda egemenlik alanlarını oluşturan coğrafyadan yoğun bir şekilde istifade etmişlerdir. Bu öz kaynaklardan dolayı hammadde sıkıntısı yaşamamış olmalarına rağmen bu hammaddelerin işlenmesi için uzmanlaşmış iş gücüne ihtiyaç duydukları kesindir. Bu iş gücünün karşılanması için halk ve savaş esirleri arasında bulunan ve bu alanda uzman kişiler görevlendirilmiştir.

Ahşap işlemeciliği, Urartu Devleti'nde yaygın olarak yapılan bir ekonomik faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahşap işlemeciliği için ihtiyaç duyulan hammaddenin bölgede bol olması günlük hayatın hemen her kesiminde ahşap bir ürüne ihtiyaç duyulması ve işlenmesinin de kolay olması bu durumun önemli sebepleri arasında sayılabilir.

Arkeolojik verilerde varlığını tespit edebildiğimiz bu işçiliğin Urartu Devleti'nde nasıl yapıldığına dair yazılı belgeler ayrıntılı bilgi vermemektedir. Yalnızca Urartu yazılı belgelerinde bir yerde kaydedilmiş olan ve Bastam'da bulunan II. Rusa'ya ait olan bir bulla üzerinde bulunan yazıtta "LÚGIŞNAGAR^{MEŞ}"² ifadesi **marangoz** olarak tercüme edilmiştir. Bu yazıtlarla, Urartu Devleti'nde marangozluğun, bir zanaat dalı olarak kayıt altına alınmış olduğu görülmektedir (Çizim 1).

*"Argiştı oğlu Rusa'nın Qilba Dağı karşısındaki Rusahinili Şehri'nde taht kurduğu o yıl, tahta parçaları ... marangozlar ... Ala'a Ülkesi'nin Rusa'nın Küçük Şehri'nde."*³

Ancak ahşap işlemeciliği sadece marangozluk mesleğini içeren bir zanaat değildir. Üretim bandı ağaç kesiminden mamul ürüne ulaşma sürecine kadar bir dizi aşamadan geçmektedir ve bu nedenle iyi yönetilmek zorundadır. Mimari, mobilya sanatı ve günlük yaşamda pek çok alanda karşımıza çıkan bu zanaat dalı Urartu Devleti'nde devlet kontrolünde yürütülmüştür. Ağaçların ormandan kesilmesinden başlayarak, üretim yapılacak keresteye dönüştürülmesi ve işlem göreceği merkeze taşınması süreci iyi örgütlenmiş bir organizasyonla düzenlenmiş olmalıdır. Aynı zamanda bu düzenli organizasyonla işleme sürecinin devamlılığı

¹ Akın Bingöl, "Hurrilerin Siyasi Organizasyonları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S. 1, s. 116; Alpaslan Ceylan ve Oktay Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (Ed.: Hüsrev Akın), Erzincan Üniversitesi, Erzincan 2016, s. 128.

² Sumerce olan bu kelime Akadça'ya naggāru şeklinde aktarılmıştır. CAD N 112. Urartular ise LÚGIŞNAGAR^{MEŞ} şekli ile kullanmışlardır. Mirjo Salvini, *Die Urartäischen Schriftdenkmäler Aus Bastam (1977-1978)*, Gebr Mann, Berlin 1988, s. 130-131.

³ M. Salvini, *Die Urartäischen Schriftdenkmäler...*, s. 130-131.

da sağlanmıştı. Bu devamlılığın sağlanması özellikle sivil ve askeri mimaride taştan yapılan konutların kapı, direk ve çatı örtüsünün temin edilmesi, madencilik ve tarım gibi ekonomik aktivitelerin sürdürülmesi, askeri ekipmanların yapılması hatta keramik zanaatının devamlılığı ve kışın yakacak gereksiniminin karşılanması gibi pek çok alan açısından oldukça önemlidir.

Urartu Devleti'nin kurulduğu coğrafyanın ormanlık olması bölgede ahşap işlemeciliğinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Eski çağlarda ağaç çeşitleri yönünden oldukça zengin olan bölgede, özellikle Van'da bulunan Erek ve Varak Dağları arasındaki vadilerde, yabanî meyve ağaçları ve sık bitki toplulukları bulunmaktadır. Erzurum'da bulunan Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarında çam, ardıç ve meşe kalıntıları tespit edilmiştir⁴. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan meşe, çam, kavak ve karaağaç ormanlarıyla birlikte Urartu Devleti'nin egemenlik sahasında bulunan diğer bölgelerde de önemli ormanlık alanlar bulunmaktadır. Bu ormanlar ve ağaçlar hakkında Urartu Devleti'nin çağdaşı ve rakibi Asur Devleti yazıtlarında bilgiler yer almaktadır.

Asur Kralı I. Tiglat-Pileser (MÖ 1114-1076) kuzeyinde bulunan topraklara yaptığı seferlere ilişkin yıllıklarında bölgedeki ormanların sıklığından bahseder. Kral, Urartu topraklarına yaptığı seferde aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

*“Dağların ağaçlarını, Urumi ağaçlarını kestim, Ordumun geçmesi için güçlü köprüler yaptım.”*⁵

II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) Nairi'den vergi olarak at, ağaç (kereste), demir, kurşun ve bakır almıştır⁶. Urartu Devleti'nin sınırlarının genişlediği döneme ait olan Asur yazıtları da Urartu egemenlik sahasının ağaçlandırılması için yapılan çalışmalardan bahseder. III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) Kalhu sarayının inşa yazıtında sarayı yaptırma sürecini ayrıntılı olarak şöyle kaydettirmiştir:

*“Atalarımın eski saraylarından daha büyük olması için Dicle'ye doğru genişlettim. Tüm usta sanatçıları en iyisini yapmaları için kullandım.....kapılarına gittiğimde boyunduruğu altına aldığım Hitit krallarının Arami ve Kalde prenslerinin haraç olarak verdiği fildişi akça ağaç şimşir, dut, sedir .....ve ardıçtan yaptım ve onları süsledim üzerlerine kokusu selvi kadar güzel olan Amanos Lübnan ve Ammanana'dan (anti-Lübnan) kesilmiş uzun sedir keresteleri ile örttüüm ve kusursuzca tamamladım.....”*⁷

II. Sargon (MÖ 721-705) MÖ 714 yılında yaptığı seferinde Ulhu⁸ şehri yakınlarında bulunan sulama kanalı ve çevresindeki ağaçlar hakkında şu bilgilere yıllıklarında yer vermiştir.

*“Akan suyu getiren bir kanal kazmış...suyun Fırat gibi gürül gürül akmasını sağlamış. Yataklarındaki sayısız arki başka yöne dağıtmış...ve tarlaların sulanmasını sağlamış...meyve ağaçları ve asmalara yağmur gibi su vermiş; çınarlarla diğer ağaçlar...orman gibi büyüyerek çevresini koruyan bir çatı olmuş...”*⁹

Yazılı kaynaklar Urartu Devleti'nde ahşap işlemeciliği için kullanılan kerestelerin hangi ormanlardan temin edildiği, ne şekilde işlendiği ve hangi işlemler uygulanarak dayanıklılığının

⁴ Hamit Zübeyr Koşay ve Kemal Turfan, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten*, C. XXIII, S. 91, 1959, s. 353; Oktay Belli, “2009 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları”, *KST*, C. I, S. XXXII, 2010, s. 454.

⁵ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia: I*, University of Chicago Press. Chicago 1926, s. 81.

⁶ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 127; Robin Maxwell- Hyslop, “Assyrian Sources of Iron. A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, *Iraq*, C.36, S.1-2, 1974, s. 142.

⁷ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 289.

⁸ Kuzeybatı İran coğrafyasında yer alan Ulhu Şehri'nin lokalizasyonu için bk. Oscar White Muscarella, “The Location of Ulhu and Uişe in Sargon II's Eighth Campaign, 714 B.C.”, *Journal of Field Archaeology*, S. 13, 1986, s. 467 vd.

⁹ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev.: Dilek Şendil), İstanbul 2009, s. 242.

arttırıldığı konusunda bilgi vermemektedir. Ancak arkeolojik kalıntılar ve tasvirler ahşabın, Urartulu zanaatkârlar tarafından çeşitli alanlarda kullanıldığını kanıtlamaktadır. Eskiçağda marangozlar tarafından yapılan ahşap işlemeciliği aşamaları Mısır duvar resimlerinde ve Mezopotamya kabartmalarında ayrıntılı olarak işlenmiştir (Fotoğraf 1, Çizim 2). Urartulu zanaatkârların da benzer yöntemler ve aletler kullanarak ahşap eserler meydana getirdiklerini düşünmekteyiz.

1.1. Ahşabın İşlenme süreci

Ahşap işlemeciliğinin hammaddesi ağaçtır. Ağaç canlı bir organizmadır. Yaşadığı süreçte bünyesinde bulunan organik maddeler kesildikten sonra elde edilecek ürünün kalitesini belirlemektedir. Doğal olarak yetişen ve yenilenebilir bir malzemeden üretilen ahşap eski çağlardan günümüze kadar birçok alanda kullanılmıştır. Ancak biyolojik, fiziksel, kimyasal vb. nedenlerle bozulmaya uğradığı için ahşap malzeme kullanılan eserlerin büyük bir bölümü günümüze kadar ulaşamamıştır. Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da yapılan arkeolojik çalışmalarda ahşabın mimariden mobilyacığa, günlük yaşam objelerinden, ölü gömme geleneklerine kadar bir çok alanda kullanılan nesnelerin hammaddesini oluşturduğu görülmektedir¹⁰.

Ahşap yapı malzemelerinin elde edilme sürecinde öncelikle kullanım amaçlarına göre ağaçlar belirlenir ve kesilir. Ağaç kesimi, ağacın büyüme evresinin durduğu dönemdir. Genellikle sonbahar ve kış aylarında yapılan bu işlem Urartu Devleti'nde muhtemelen sonbaharda, iklim şartlarının oldukça zorlayıcı etki oluşturduğu kış mevsimi gelmeden önce yapılıyor olmalıydı. Ahşap işlemeciliğinde yapı malzemesi olarak kullanılacak ahşap kurutularak kullanılmalıdır. Nemlilik malzemenin dayanıklılığını azaltmakta ayrıca böcek ve mantar tehlikesi ile birlikte çürüme riski taşımaktadır. Bu riskin ortadan kaldırılması için günümüzde kimyasal malzemeler kullanılmaktadır. Günümüzde ahşapların yangına dayanıklı olmaları için de bir takım kaplama malzemesi ile kaplanır¹¹. Ancak Urartulu zanaatkârların bu risklere karşı nasıl bir uygulama yaptıklarını bilmiyoruz. Urartu kazılarında tespit edilen ahşap yapı malzemelerinin karbonlaşmış halde bulunması ve ayrıntılı analizlerin yapılmaması nedeniyle bu konularla ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Günümüzdeki teknolojik gelişmelerle birlikte uygulanacak analizlerde çeşitlilik göstermektedir. Bu analizlerle birlikte Urartularda ahşap malzemelerde dayanıklılığın artırılmasına yönelik olarak yapılan uygulamalarla ilgili bilgilerimiz de artacaktır.

1.2. Urartu Devleti'nde Ahşabın Kullanım Alanları

Urartu merkezlerinde yapılan kazılarda elde edilen bulgular ışığında askeri, idari, sivil amaçlı yapılan yapılarda ve günlük yaşam alanlarında ahşap kullanıldığı tespit edilmektedir. Mimaride yapı elemanı olarak; mobilyacılıkta taht, sandalye, masa, tabure vb. gibi eşyaların yapımında; dokumacılıkta tezgâh, tezgâh ağırlıkları, mekik, iğ vb. gibi dokuma aletlerinde; arabalarda koşum takımları, araba kasaları gibi elemanların yapımında ahşap kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰ Alfred Lucas, "Wood Working In Ancient Egypt", *Empire Forestry Journal*, S. 13, C.2, 1934, s. 213 vd.; Michael, Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 127; Meiggs, Russell *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, Oxford Universty Press, Oxford 1982, s. 279 vd., 405 vd. ; Lynn E. Roller, "Phrygian and the Phrygians", *Ancient Anatolia* Oxford Universty Press ,New York 2011, s.568. 560-578.

¹¹ Serdar Bilici, *Ahşap Konut Üretim Sistemleri: Almanya Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2006, s. 11-12.

1.2.1. Mimaride Kullanımı

Urartu kalelerinde saray, tapınak, depo odası gibi alanlarda yapılan kazılarda mimaride, hatıl, direk, söve, kapı gibi elemanların yapımında ahşap kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ahşabın depo odalarında raf olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan önemli bir Urartu merkezi olan Altın-tepe tapınak alanında yapılan kazılarda andezit taş temeller üzerine oturtulmuş ahşap direklerin çatıyı taşıdığı görülmektedir. Ağaç parçaları avlunun tabanında bulunmuştur¹². Ayanis Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan tapınak avlusunda ise ahşap sundurma, duvarlara ait ahşap mimari elemanlar, depo odasında bulunan pitosların arasında yürümeyi kolaylaştıran ahşap hatıllar tespit edilmiştir¹³. Ayanis kazısında tespit edilen ve dendrokronolojik analizler sonucunda MÖ 651 yılına tarihlendirilen ahşap buluntuların sarıçam oldukları tespit edilmiştir. Muhtemelen çatı kirişi olarak kullanılan bu buluntulardan büyük bölümü yaklaşık 13 x 11 cm, 10 x 7 cm, 19 x 19 cm, 27 x 9 cm boyutlarında işlenmiş, çok az sayıda kereste ise tüm ağaç gövdesinden şekillendirilen işlenmemiş kerestelerdir¹⁴. Yukarı Anzaf Kalesi kazılarında ahşap kapılar ve hatıllar tespit edilmiştir. Bu ahşap yapılar bir yangın sonucunda yanarak tabanda büyük bir kül tabakası oluşturmuştur¹⁵. Çavuştepe kazılarında Depo I olarak adlandırılan alanda sütun kaideleri bulunmuştur. Bu kaidelerden insitu olarak bulunan kaidenin, üzerindeki 1 cm kalınlığındaki boya izinden dolayı boyalı ahşap sütun taşıdığı düşünülmektedir¹⁶. Urartu Devleti'nin Kuzeybatı İran'da yer alan önemli merkezlerinden Bastam'da yapılan çalışmalarda çıkan yangınların neden olduğu tahribattan dolayı ayaklı sütunların üzerinde kömürleşmiş ahşap kalıntıları görülür¹⁷. Hasanlu kazılarında tespit edilen yapının temelinde bulunan kaba taşların çatıyı taşıyacak ahşap için olduğu ifade edilmektedir¹⁸. Karmir-Blur kazılarında da ahşap kapı parçası tespit edilmiştir (Fotoğraf 2). Karmir Blur'un ana giriş kapısının ahşaptan olduğu ve tunç ve demir plakalarla desteklendiği ileri sürülmüştür¹⁹. Ayrıca Arğıştihinili kazılarında kömürleşmiş kütükler, direkler ve iki kapı kalıntısı tespit edilmiştir. Özellikle çatıyı oluşturan ahşap malzeme ince işçiliğe sahiptir. Çatı ile ilgili buluntu topluluğunu oluşturan kütüklerin ve direklerin düzgün bir şekilde kesildiği ve kesilmiş uçların çentik ve girintilere sahip olduğu görülmüştür. Arğıştihinili'nin yapımında kullanılan keresteler Urartular tarafından özellikle Ağrı Ovası, Erzurum-Kars çevresinde bulunan çam ormanlarından getirilmişti. Çam ağacının yanı sıra bu bölgede bol bulunduğu ifade edilen kavak da mimaride zemin malzemesi olarak kullanılmıştır²⁰.

1.2.2. Mobilyacılıkta Kullanımı

Mobilyacılıkta marangozlar ahşaptan taht, tabure, masa, sehpa vb. ürünler yapmışlardır (Çizim 3). Bu ahşap mobilyaların bazılarında tunçtan yapılmış mobilya aksamaları

¹² Tahsin Özgüç, *Altın-tepe I. Architectural Monuments and Wall Painting*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 3.

¹³ Altan Çilingiroğlu, "Ayanis", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Arkadaş Matbaacılık, İzmir 2012, s. 17.

¹⁴ Peter Ian Kuniholm, "Aegean Dendrochronology Project 1996-1997 Result", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, C.13, 1998, s. 53-54.

¹⁵ Oktay Belli ve Alpaslan Ceylan, "2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazıları", *KST*, C.I, S.XXVI, 2004, s. 177; Oktay Belli, "2007 Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazısı", *KST*, C. I, S. XXX, 2008, s. 453.

¹⁶ Rafet Çavuşoğlu vd., "Van Çavuştepe Kalesi 2015-2016 Yılı Çalışmaları", *KST*, 39 3, 2018, s. 191.

¹⁷ Wolfram Kleiss, "Bericht über Erkundungsfahrten in Nordwest-Iran im Jahre 1969", *AMI*, C. III, s. 129; Wolfram Kleiss, "Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1969", *AMI*, C.III, s.7 vd.; Nezahat Ceylan, "Urartuların İran'daki Kralı Kenti: BASTAM", *Belgü*, S. 2, 2015, s. 143.

¹⁸ Robert H. Dyson Jr, "The Iron Age Architecture at Hasanlu: An Essay", *Expedition* S. 31, 1989, s.116.

¹⁹ Thomas B. Forbes, *Urartian Architecture*, British Archaeological Reports, Oxford 1983, s. 18.

²⁰ Harowtyown Artaşesi Martirosyan, *Arğıştihinili*, Izd-vo. AN Armânskoj SSR, Erevan 1976, s. 163.

kullanılmaktadır. Urartu mobilyalarında aslan pençeleri ve boğa toynakları şeklindeki mobilya parçalarının ayakları döküm tekniği ile üretilen metallerle yapılmıştır²¹ (Fotoğraf 3).

Urartu mobilyalarının önemli bir bölümünü tasvir sanatından tespit edebildiğimiz ve kazılarda çıkan krallara ait olan taht, masa, sehpa, yatak ve sedir gibi eşyalar ve bunların metal aksamları oluşturmaktadır. Ana kasası ahşaptan yapılan mobilyalar fildişi, yarı değerli taşlar, altın ve gümüş gibi malzemelerle süslenmiştir. Bu mobilyalar II. Sargon'un Musaşir²²'deki Haldi tapınağından aldığı ganimetlerin listesinde yer almaktadır. Fildişi, şimşir ve abanozdan yapılmış, gümüş kakmalı saray mobilyaları, tahtlar ve masalar bu mobilyalar arasındadır²³.

"(X) ahşap fildişi ve abanoz ağacından yapılmış sandalyeler bağlantıları altın ve gümüş olan sandıkları

(X)krallar için ahşap fildişi ve abanoz ağacından büyük masalar bağlantıları altın ve gümüştten yapılmış

10 adet ahşap masa

*6 adet ahşap, fildişi ve abanoz ağacından yapılmış kap ve kâse ve 1 adet kase taşıyıcısı için sehpa ve sandalyeler, bağlantıları altın ve gümüştten yapılmış"*²⁴

Mobilyaların ve mobilya aksamlarının buluntu yerlerinden bazıları Altın-tepe, Adilcevaz, Toprakkale ve Arğıstihinili'dir. Adilcevaz'da bulunan ve günümüze kadar varlığını koruyan ahşap masa tasvirlerde gördüğümüz masaların birebir örneğini göstermektedir (Fotoğraf 4). Marangozların yaptığı masalar, tahtlar ve sandalyeler Asur ve Geç Hitit Devletleri'nin kabartma ve heykel sanatında tespit edebildiğimiz örneklerle benzerlikler göstermektedir. Urartu Devleti'nin çağdaşı Frigler'de de ahşap işlemeciliği oldukça gelişmiştir. Midas Tümülüs'ünde ele geçirilen sehpa ve masalar ileri düzeyde bir işçiliğe ve yüksek sanat değerine sahiptir²⁵.

1.3. Diğer Kullanım Alanları

Urartu Devleti'nde önemli bir zanaat dalı olan dokumacılıkta kullanılan dokuma tezgahı, tezgah ağırlıkları, iğ, mekik gibi dokumacılıkta kullanılan aletlerin metal, kemik, ahşap gibi materyallerden yapıldığı bilinmektedir. Ahşaptan yapılan dokuma aletleri günümüze kadar ulaşmamıştır ancak metal kemerler üzerinde bulunan tasvirlerde ayrıntılı olarak betimlenmişlerdir. Kemer üzerinde tasvir edilen bir sahnede, yaklaşık 45 derecelik bir açıyla yere kurulmuş olan dokuma tezgâhı iki önde ve iki arkada olmak üzere toplam dört tane dikdörtgen şeklindeki ahşap üzerine yatırılmıştır²⁶. Yan yana oturmuş iki kadın tarafından yapılan dokuma sahnesinde kadınların birinin elinde üzeri dokuma ipliği ile sarılı olan ve mekik olduğu düşünülen bir alet bulunmaktadır (Çizim 4, 5).

Araba, taşıt aksamları ve silah yapımında da ahşap marangozlar tarafından kullanılan bir malzeme olmuştur. Araba kasası, tekerlek, boyunduruk, taşıt oku, üst destek çubukları,

²¹ Ralf-Bernhard Wartke, *Toprakkale. Untersuchungen zu den Metallobjekten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*, Akademie-Verlag, Berlin 1990, s. 30; Rivka Merhav, "Secular and Cultic Furniture", *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, Israel Museum, Jerusalem 1991, s. 246 vd.; Maurits Nanning van Loon, *Urartian Art*, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut, İstanbul 1966, s. 88 vd.; Guitty Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, University of California, Berkeley and Los Angeles 1968, s. 57.

²² Urartu yazılı belgelerinde Ardini olarak kaydedilen kült merkezi Asur yazılı belgelerinde Musaşir olarak yer almaktadır. Igor Mikhaïlovitch Diakonov ve Solmaz M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, L. Reichert, Wiesbaden 1981, s. 58.

²³ Walter Mayer, "Die Finanzierung Einer Kampagne", *Ugarit Forschungen* 11,1979, s. 353 vd.

²⁴ A. Leo Oppenheim ve Erica Reidner, *The Assyrian Dictionary*, Oriental Institute.Chicago 1963, s. 80-81.

²⁵ Elizabeth Simpson, "Furniture in Ancient Western Asia", *Civilisations of the Ancient Near East III*, 1995, s. 1664-1665.

²⁶ Rafet Çavuşoğlu, "Urartu Krallığı'nda Dokuma Tezgâhları", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu-20-21 Nisan 2017-Trabzon*, Trabzon 2017, s. 147; Ayşe Nur Morkoç, *Urartu Devleti'nde Zanaatkarlar ve Zanaatkarlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Erzurum 2017, s. 92.

kasa/taşıtı oku bağlantı çubuğu gibi eserlerde, arkeolojik malzemeler ve günümüzde araba yapımı teknikleri değerlendirildiğinde, ahşabın kullanıldığı söylenebilir²⁷. Balta, hançer, kılıç, mızrak ve ok gibi silahların da sapları ahşaptan yapılmıştır. Ayrıca metalden yapılan tarım aletlerinin saplarının da ahşaptan yapıldığı bilinmektedir²⁸.

Urartulu marangozların yaptığı diğer bir ahşap ürün bastonlardır. Yoncatepe kazılarında bulunan baston, görsel tasvirlerde kralların elinde görülen bastonun birebir örneğidir. Bu baston, Bastam'da bulunan bir silindir mühür üzerinde tasvir edilmiş olan baston figürünün örneğini oluşturması bakımından önemlidir (Çizim 6). Yapılan incelemelerde bastonun bölgede bol bulunan meşe ağacından yapıldığı tespit edilmiştir²⁹.

Urartularda tabak ve kase gibi mutfak sunum ürünlerinin de ahşap malzeme kullanılarak yapıldığını, Asur Kralı Sargon'un Musaşir'deki Haldi tapınağından aldığı ganimetlerin listesinde yer alan şu bilgilerden öğrenmekteyiz:

8 adet ahşap, fildişi, abanoz ağacından yapılmış düz ve büyük tabak ile sepet biçimli meyve kâseleri, bağlantıları altın ve gümüşten yapılmış

6 adet ahşap, fildişi ve abanoz ağacından yapılmış kap ve kâse ve 1 adet kase taşıyıcısı için sehpa ve sandalyeler, bağlantıları altın ve gümüşten yapılmış

*10 adet ahşap masa abanoz ağacından yapılmış altın ve gümüş kakmalı tabaklar*³⁰

Yazıtta yer alan bilgilerden bu tabak ve kaselerin Urartu kralları tarafından tanrılara sunulan sunular arasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Urartu Devleti'nde ahşabın kullanım alanı muhakkak ki günümüze kadar ulaşan ve arkeolojik çalışmalarda tespit ettiğimiz envanterle sınırlı değildi. Urartu Devleti'nde ahşabın bizim tespit ettiklerimiz dışında, devletin üst kademesinden en alta kademesine kadar bir çok alanda ve günlük hayatta kullanım alanı bulduğunu düşünmekteyiz.

SONUÇ

Urartular MÖ IX. - VI. yy.larda Doğu Anadolu Bölgesi çekirdek bölgesi olmak üzere merkezi bir devlet kurmuşlardır. Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzeybatı İran ve Kafkas ötesine kadar egemenlik sahasını genişleten devlet idari, ekonomik ve sosyal alanlarda teşkilatlanmalarını merkezi bir devletin ihtiyaçlarını yerine getirecek şekilde oluşturmuşlardır. Bu teşkilatlanma sonucunda Urartular, özellikle hammadde temini ve metal üretimi konusunda önemli ölçüde yol almışlardır. Bu hammaddelerin işlenmesi için uzmanlaşmış iş gücüne ihtiyaç olduğu kesindir. Bu işgücü ihtiyacı da hem Urartu halkından hem de savaşlarda ganimet olarak alınan esirlerden karşılanmaktaydı.

Arkeolojik kazılarda tespit edilen buluntular ile birlikte görsel malzemenin de değerlendirilmesiyle mimariden mobilya üretimine kadar birçok alanda kullanılan ahşap işlemeciliğinin Urartu Devleti'nde önemli bir zanaat olduğu anlaşılmaktadır. Urartu Devleti'nin kurulduğu coğrafyanın bitki ve orman bakımından kısmen zengin olması, egemenlik sahasının genişlemesiyle birlikte ele geçirdiği coğrafyada bulunan zengin orman alanları bölgede ahşap işlemeciliğinin dolayısıyla marangozluğun gelişmesinde de önemli bir etken olmuştur. Ayanis,

²⁷ Engin, Özgen, "The Urartian Chariot Reconsidered: II. Archaeological Evidence, 9.-7. Centuries B.C.", *Anatolica*, S. XI, 1984, s. 111 vd.

²⁸ M. N. van Loon, *Urartian...*, s. 115.

²⁹ Oktay Belli ve Zeynep Konuralp, "The Earliest Wooden Stick of Anatolia and the World has been Found in Van - Yoncatepe Palace /Anadolu ve Dünya'nın En Eski Ağaç Bastonu Van Yoncatepe Sarayı'nda Bulundu", *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 8-10 Eylül 2004*, (Ed.: Oktay Belli), Van Valiliği Kültür Yayınları, Van 2006, s. 110.

³⁰ A. L. Oppenheim, *The Assyrian ...*, s. 80-81.

Çavuştepe, Toprakkale, Bastam, Hasanlu, Argıştihinili vb. önemli Urartu merkezlerinde yapılan kazı çalışmalarında kapı ve hatılarda karbonlaşmış ahşap eserler ele geçmiştir. Bununla birlikte yazıtlarda ismi geçen bir meslek dalı olan “LÚ^{GİŞ}NAGAR^{MES}” kelimesi yine Sumer ve Asur dilleri gibi Mezopotamya dil etkileşiminden doğmuş ortak bir mesleki terim olarak Urartularda da kullanılmıştır. Mimaride kullanılan ahşap hatıllar, direkler ve kapılar; iç dekorasyonda kullanılan taht, sehpa ve masa gibi mobilyalar; arabaların bağlantı yerlerinde kullanılan ahşap aksam ve araba kasa yapımı vb. işlerde kullanılan ahşabın nasıl şekillendirildiği, hangi aşamalardan geçerek bu eserlerin meydana getirildiği hakkında fazla bilgi yoktur. MÖ I. bin Anadolu devletlerinden olan Frigler’de ahşap işlemeciliği oldukça gelişmiştir. Midas Tümülüs’ünde ele geçirilen sehpa ve masalar yüksek bir işçiliğe ve sanat değerine sahiptir. Aynı zamanda Mısır duvar resimlerinde marangozluk faaliyetlerinin anlatıldığı sahnelerde kullanılan aletler ve yapım aşamalarının anlatılması bu zanaatın ne şekilde yapıldığı konusunda yorum yapabilmemiz için bilgi sağlamaktadır. Ayrıca keramik yapımından dokumacılığa kadar bir çok alanda el yapımı üretiminin, günümüze kadar çok fazla değişikliğe uğramadan, nesilden nesile aktarılarak ulaşması, ahşap işlemeciliğinin de günümüzde basit el aletleriyle yapılan şekliyle neredeyse aynı yöntemlerle Urartular tarafından da yapıldığını düşündürmektedir.

Urartu Devleti’nde yürütülen zanaat faaliyetlerinin devamı, özellikle taştan yapılan konutların kapı, direk ve çatı örtüsünün temin edilmesi, madencilik faaliyetlerinin sürdürülmesi, keramik zanaatının devamlılığı ve kışın yakacak gereksinmesinin karşılanması açısından ahşap oldukça önemlidir. Ahşabın dayanıklı olmamasından dolayı günümüze çok fazla örnek kalmasa da Urartu tasvir sanatında güzel örneklerini görmemiz mümkün.

Urartu yazılı kaynaklarında herhangi bir zanaat sahibi olabilmek için hangi eğitimlerden geçmek gerektiğine dair bilgilerin mevcut olmaması ahşap işlemeciliği eğitimi ile ilgili bizi çeşitli yorumlar yapmaya yöneltmektedir. Zanaat sahibi olan bir kişi, devlet hizmetine girerek, devlet güvencesi altında gerekli hammaddeyi kolaylıkla temin edebilme, bilgi ve becerisini kullanabileceği güvenli bir üretim ortamı ve barınma olanağına sahip olabilecekti. Devlet hizmetine girerek kendisini güvenceye alan kişinin bilgi ve becerilerini usta-çırak ilişkisi içerisinde nesilden nesile aktardığı düşünülmektedir. Böylece ahşap işlemeciliği gibi zanaat dallarında belirgin bir uzmanlaşmaya varıldığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayvazian, Alina, *Urartian Glyptic: New Perspectives*, University of California, Berkeley 2007.
- Azarpay, Guitty, *Urartian Art and Artifacts*, University of California, Berkeley and Los Angeles 1968.
- Belli, Oktay ve Ceylan, Alpaslan, “2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazıları”, *KST*, C. I, S. XXVI, 2004, ss. 175-181.
- Belli, Oktay ve Konuralp, Zeynep, “The Earliest Wooden Stick of Anatolia and the World has been Found in Van - Yoncatepe Palace /Anadolu ve Dünya’nın En Eski Ağaç Bastonu Van Yoncatepe Sarayı’nda Bulundu”, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 8-10 Eylül 2004*, (Ed.: Oktay Belli), Van Valiliği Kültür Yayınları, Van 2006, ss. 101-111.
- Belli, Oktay, “2007 Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazısı”, *KST*, C. I, S. XXX, 2008, ss. 449-463.
- Belli, Oktay, “2009 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları”, *KST*, C. I, S. XXXII, 2010, ss. 446-464.

- Bilici, Serdar, *Ahşap Konut Üretim Sistemleri: Almanya Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2006.
- Bingöl, Akın, “Hurrilerin Siyasi Organizasyonları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1, 2010, ss. 115-134.
- CAD, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol 1, Chicago University Press, Chicago 1980.
- Cailliaud, Frederich, *Recherches Sur Les Arts Et Métiers, Les Usages De La Vie Civile Et Domestique Des Anciens Peuples De L'égypte, De La Nubie Et De L'éthiopie, D'une Carte Géographique, Et Des Planches Représentant Des Objets D'art, Etc.* Paris, 1831.
- Ceylan, Alpaslan ve Özgül, Oktay, “Erzincan ve Çevresinde Urartular”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (Ed.: Hüsrev Akın), Erzincan Üniversitesi, Erzincan 2016, ss. 127-148.
- Ceylan, Nezahat, “Urartuların İran'daki Krali Kenti: BASTAM”, *Belgü*, S. 2, 2015, ss. 137-158.
- Çavuşoğlu, Rafet vd., “Van Çavuştepe Kalesi 2015-2016 Yılı Çalışmaları”, *KST*, C. 3, S. 39, 2018, ss. 187-209.
- Çavuşoğlu, Rafet, “Urartu Krallığı'nda Dokuma Tezgâhları”, *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu-20-21 Nisan 2017-Trabzon*, Trabzon 2017, ss. 147-155.
- Çilingiroğlu, Altan, “Ayanis”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Arkadaş Matbaacılık, İzmir 2012, ss. 2-24.
- Diakonov, Igor Mikhaïlovitch ve Kashkai, M. Solmaz, *Geographical Names According to Urartian Texts*, L. Reichert, Wiesbaden 1981
- Dyson Jr, Robert H., “The Iron Age Architecture at Hasanlu: An Essay”, *Expedition*, S. 31, 1989, ss. 107-127.
- Fazlıoğlu, İsmail, *Eskiçağda Dokuma*, Ege Yayınları, İstanbul 2001.
- Forbes, Thomas B., *Urartian Architecture*, British Archaeological Reports, Oxford 1983.
- Kleiss, Wolfram, “Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1969”, *AMI*, C. III, 1970a, ss.7-65.
- Kleiss, Wolfram, “Bericht über Erkundungsfahrten in Nordwest-Iran im Jahre 1969”, *AMI*, C. III, 1970b, ss. 107-132.
- Koşay, Hamit Zübeyr ve Turfan, Kemal, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten*, C. XXIII, S. 91, 1959, ss. 349-413.
- Kuhrt, Amelie, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev.: Dilek ŞENDİL), İstanbul 2009.
- Kuniholm, Peter Ian, “Aegean Dendrochronology Project 1996-1997 Result”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, C.12, 1998, ss. 49-63.
- Lucas, Alfred, “Wood Working In Ancient Egypt”, *Empire Forestry Journal*, S. 13, C.2, 1934, ss. 213-218.
- Luckenbill, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia: I*, University of Chicago Press, Chicago 1926.
- Martirosyan, Harowtyown Artashesi, *Argıştihinili*, Izd-vo. AN Armânskoj SSR, Erevan 1976.
- Maxwell- Hyslop, Robin, “Assyrian Sources of Iron. A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, *Iraq*, C. 36, S. 1-2, 1974, ss. 139-154.

- Mayer, Walter, “Die Finanzierung Einer Kampagne”, *Ugarit Forschungen*, S. 11,1979, ss. 346-410.
- Merhav, Rivka, “Secular and Cultic Furniture”, *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, Israel Museum, Jerusalem 1991, ss. 246-272.
- Morkoç, Ayşe Nur, *Urartu Devleti'nde Zanaatkârlar ve Zanaatkârlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Erzurum 2017.
- Muscarella, Oscar White, “The Location of Ulhu and Uiše in Sargon II's Eighth Campaign, 714 B.C.,” *Journal of Field Archaeology*, S. 13, 1986, ss. 465-475.
- Oppenheim A. Leo ve Reidner Erica, *The Assyrian Dictionary*, Oriental Institute.Chicago 1963.
- Özgen, Engin, “The Urartian Chariot Reconsidered: II. Archaeological Evidence, 9.-7. Centuries B.C.”, *Anatolica*, S. XI, 1984, ss. 111-131.
- Özgüç, Tahsin, *Altıntepe I. Architectural Monuments and Wall Painting*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
- Piotrovskii, Boris, *Karmir-Blur*, Izdat. Avrora, Leningrad 1970.
- Roaf, Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Roller, E. Lynn, “Phrygian and the Phrygians”, *Ancient Anatolia* Oxford University Press, New York 2011, ss. 560-578.
- Russell, Meiggs, *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, Oxford University Press, New York 1982.
- Salvini, Mirjo, *Die Urartäischen Schriftdenkmäler Aus Bastam (1977-1978)*, Gebr Mann, Berlin 1988.
- Simpson, Elizabeth, “Furniture in Ancient Western Asia”, *Civilisations of the Ancient Near East III*, 1995, ss. 1647-1671.
- van Loon, Maurits Nanning, *Urartian Art*, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut, İstanbul 1966.
- Wartke, Ralf-Bernhard, *Toprakkale. Untersuchungen zu den Metallobjekten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*, Akademie-Verlag, Berlin 1990.

İnternet Kaynakları

www.britishmuseum

www.metmuseum

EKLER

Fotoğraf 1: *Mezopotamya'da MÖ II. bin yıla ait pişmiş kil levha üzerinde yer alan keserle çalışan marangoz tasviri*

(Roaf, 1996)

Fotoğraf 2: *Ahşap kapı parçası/Karmir-Blur*

(Piotrovskii, 1970)

Fotoğraf 3: *Ahşap masa /Adilcevaz*

(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Fotoğraf 4: *Aslan pençesi şeklinde yapılmış tunç mobilya ayağı/Toprakkale*

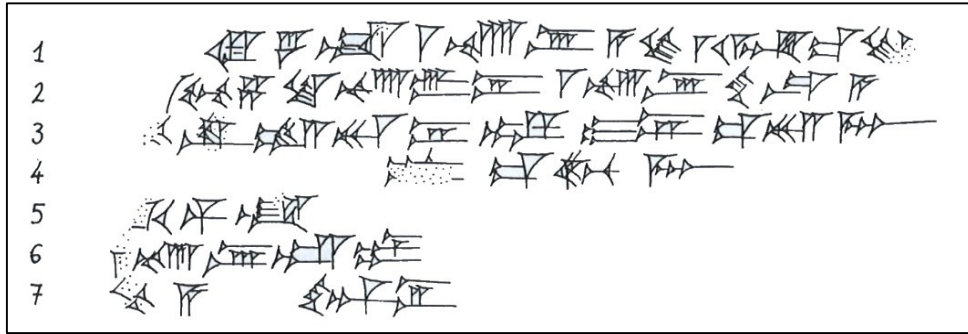
(www.britishmuseum)

Fotoğraf 5: Boğa şeklinde yapılmış taht parçası/Toprakkale

(www.metmuseum)

Çizim 1: Marangoz kelimesinin geçtiği II. Rusa'ya ait olan bulla üzerinde yer alan yazıtın çizimi-Bastam

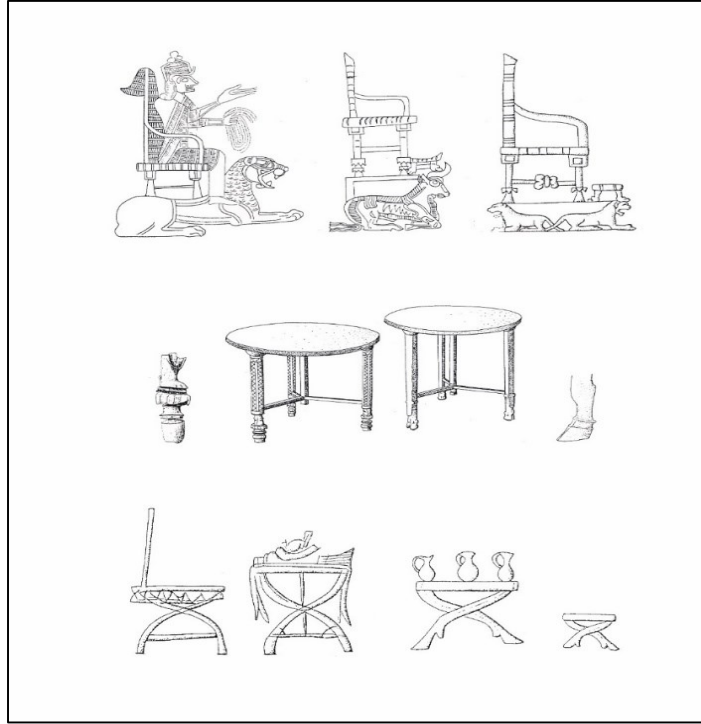
(Salvini, 1988)

Çizim 2: Teb duvar resimlerinde marangozluk faaliyetlerini anlatan resimler

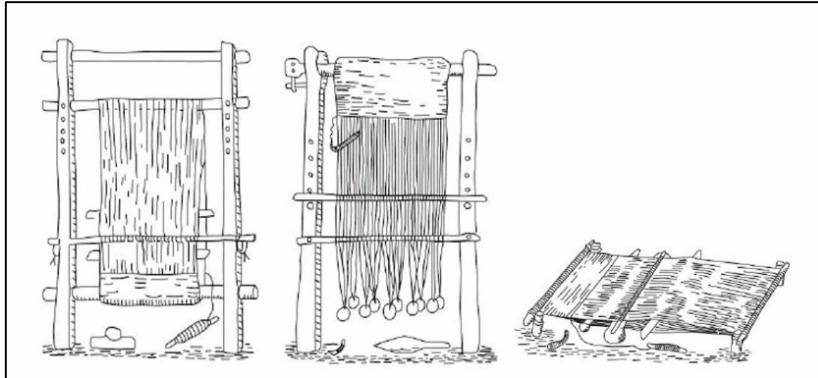
(Cailliaud, 1831)

Çizim 3: *Urartu kazılarında tespit edilen taht, masa, sehpa çizimleri*

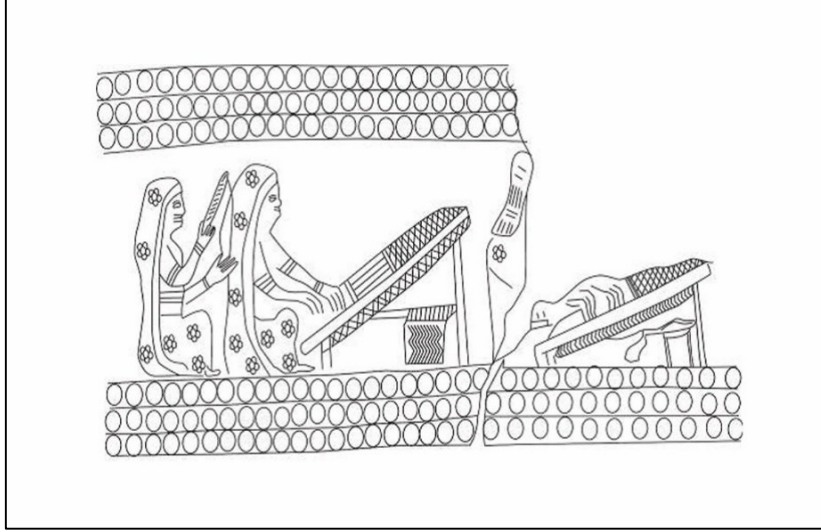
(Merhav, 1991)

Çizim 4: *Dokuma tezgahları*

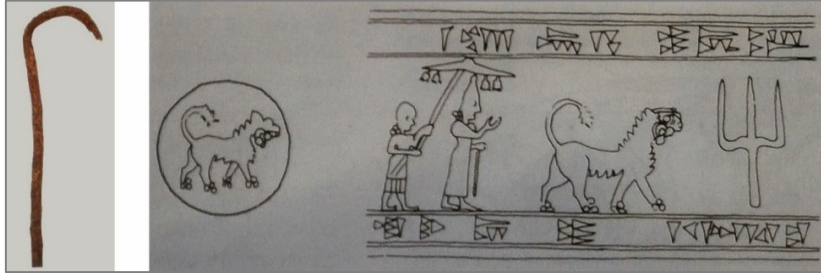
(Fazlıoğlu, 2001)

Çizim 5: Bir Urartu bronz kemer üzerinde bulunan dokuma tezgahı ve mekik tasvirinin çizimi

(Çavuşoğlu, 2017)

Çizim 6: Yoncatepe 'de bulunan baston ve mühür üzerinde yer alan baston figürü

(Belli ve Konuralp, 2006; Ayvazıyan, 2006)